

ATEBE

Dinî Arařtırmalar Dergisi
Journal for Religious Studies
e-ISSN: 2757-5616

ATEBE Dergisi / Journal of ATEBE
Sayı: 8 (Aralık / December 2022), 319-337

Belâgat Terminolojisinde Terim Çokluğu Problemi: Sebepleri, Klasik ve Modern Dönem Belâgat Âlimlerinin Konuya Bakışı

The Problem of Terminology in Rhetoric (Balagha) Terminology: Its Reasons, Views of the Classical and Modern Era of Rhetoric Scholars

Abdullatîf Umrânî. “İşkâliyyetu’t-Te‘addudi’l-Lafzî fî’l-Mustalahi’l-Belâğî: Esbâbuhâ ve Mevâkîfu’l-Belâğiyîyîn minhâ Kadîmen ve Hadîsen”. *Mecelletu’l-Âdâb ve’l-‘Ulûmi’l-İslâmiyye* 11/1 (2013), 133-146”.

Tercüme İsa Güceyüz

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,
İslami İlimler Fakültesi,
Arap Dili ve Belâğatı Anabilim Dalı
Assistant Professor Dr., Social Sciences University
of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Department
of Arabic Language and Rhetoric
Ankara, Türkiye
isa.guceyuz@asbu.edu.tr
orcid.org/0000-0001-7488-6914
ror.org/025y36b60

Katkı Oranı/Contribution Rate: %50

Tercüme Bayram Köpük

Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler
Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Arap Dili ve Belâğatı Anabilim Dalı
PhD Student, Social Sciences University of Ankara,
Faculty of Islamic Sciences, Department of Arabic
Language and Rhetoric
Ankara, Türkiye
bayram7086@gmail.com
orcid.org/0000-0001-9477-3028
ror.org/025y36b60

Katkı Oranı/Contribution Rate: %50

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Çeviri Makale / Translation Article

Geliş Tarihi / Date Received: 9 Kasım/November 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 20 Aralık/December 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/December

Atıf / Cite as: Umrânî, Abdullatîf. “Belâgat Terminolojisinde Terim Çokluğu Problemi: Sebepleri, Klasik ve Modern Dönem Belâgat Âlimlerinin Konuya Bakışı”. çev. İsa Güceyüz – Bayram Köpük. *ATEBE* 8 (Aralık 2022), 319-337. <https://doi.org/10.51575/atebe.1201519>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**İsa Güceyüz - Bayram Köpük**)

Yayıncı / Published by: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / Social Sciences University of Ankara.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Belâgat Terminolojisinde Terim Çokluğu Problemi: Sebepleri, Klasik ve Modern Dönem Belâgat Âlimlerinin Konuya Bakışı*

Öz

Belâgat ilminde en önemli araştırma konularından biri terimlerin olgunlaşma (gelişim) sürecidir. Fakat belâgat terminolojisi konusunda çalışan bir araştırmacı çeşitli problemlerle karşılaşmaktadır. Bunlardan bir kısmı müstakil bir ilim olarak belâgatın kendi yapısı içerisindeki (iç) problemlerdir. Diğer bir kısmı ise belâgatın sınırlarını aşan ve genel olarak Arap dili hatta İslâmî ilimlere kadar uzanan (dış) problemlerdir. İç problemlerin en önemlilerinden biri ise bir kavramın birçok terimle ifade edilmesidir. Bu problem klasik eserlerde açıkça görüldüğü gibi bazı modern çalışmalarda da görülmektedir. Bu makalede bu problemlerin önemli bir kısmı incelenmiştir. “Belâgat Terminolojisinde Terim Çokluğu Problemi: Sebepleri, Klasik ve Modern Dönem Belâgat Âlimlerinin Konuya Bakışı” isimli çalışmamız bu meseleye eleştirel bir şekilde dikkat çekmekte ve sebeplerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Belâgat Terminolojisi, Belâgat, Terim Çokluğu, Terim Problemleri.

The Problem of Terminology in Rhetoric (Balagha) Terminology: Its Reasons, Views of the Classical and Modern Era of Rhetoric Scholars**

Abstract

The most important of what is taught in rhetoric is the development of the term, but the scholar and researcher in the rhetorical term finds that he has suffered many problems, including what is within the rhetoric as an independent science itself, and it is classified as internal problems, including beyond the limits of rhetoric to reach the linguistic sciences in general and İslamic, is classified within the external problems, and one of the most important internal problems, the problem of pluralism of the terms of one concept. This problem has been evident in the old rhetorical works as well as some modern works. This article has been devoted to the study of important aspects of this phenomenon.

Key words: Rhetorical Term, Rhetoric Problems, Pluralism of the Terms.

Giriş

Allah (c.c.)'ın adı ile... Salât ve selâm seçilmiş, kutlu elçinin üzerine olsun...

* Bu makale, Konstantin/Cezayir Emir Abdulkâdir İslâmî İlimler Üniversitesi *Mecelletu'l-âdâb ve'l-'ulûmi'l-İslâmiyye* dergisinde 2013 (11/1) yılında Abdullatîf Umrânî (amraniabdellatif2@gmail.com) tarafından yayımlanmış olan “İşkâliyyetu't-te'addudi'l-lafzî fi'l-mustalahi'l-belâğî: Esbâbuhâ ve mevâkıfu'l-belâğiyî minhâ kadîmen ve hadîsen” adlı Arapça makalenin tercümesidir.

** This article is the Turkish translation of the Arabic article published by Abdullatîf 'Umrânî (amraniabdellatif2@gmail.com) in the journal of *Mecelletu'l-âdâb ve'l-'ulûmi'l-İslâmiyye*, Konstantin/Algeria Emir Abdelkader University of Islamic Sciences, in 2013 (11/1) with the title “İşkâliyyetu't-te'addudi'l-lafzî fi'l-muštalahi'l-belâğî: Esbâbuhâ ve mevâkıfu'l-belâğiyî minhâ kadîmen ve hadîsen.”

Belâgat terminolojisinin ilmî sürecini takip eden bir kimse gerek klasik gerekse modern dönemde iç ve dış birçok problemle karşılaşmış ve bu problemlerin her birinin başka problemlere de kapı araladığına tanık olmuştur.¹

Belâgat ilminin gelişim sürecini takip edenler bu problemin modern eserlerle birlikte çözüldüğünü düşünebilir. Fakat durum, modern eserlerin belâgat ilminin diğer meselelerine eğilerek bu problemi sümen altı etmelerinden başka bir şey değildir. Bu problem de diğer problemler gibi klasik dönemde ortaya çıkmış ve ilerleyen süreçte artarak devam etmiştir. Bu makalede özellikle belâgat terminolojisindeki terim çokluğu meselesine değinilecektir. Bununla kastedilen şey ise tek bir anlama delalet eden birden fazla terimin var olması sorunudur.

Belâgat terminolojinin bu meselesi ile ilgili Mâcide el-Mezhûrî'nin “Belâgat İlminde Terim Problemi” (اشكالية المصطلح البلاغي) isimli yüksek lisans tezi dışında kayda değer bir çalışma bulunmamaktadır. Nitekim el-Mezhûrî, bu problemi teorik düzeyde ve genel hatlarıyla ele alıp meselenin daha çok meânî ilmine bakan yönünü ele almışken, biz bu çalışmamızda belâgatın meânî, beyân ve bedî' alanlarına bakan yönüyle meseleyi ele alıp bu olgunun izini sürmeye ve belâgat âlimlerinin bu meseleye bakış açılarını takip etmeye çalıştık.

Allah'tan başarı ve istikamet niyaz ederim...

1. Terim Çokluğu Probleminin Belâgat Terminolojisinin Diğer Problemleri Arasındaki Konumu

Belâgat terminolojisinin -lafız ve mana ekseninde- gerek belâgat ilminin kendi sınırları içerisinde gerekse belâgatın Arap dil ilimleri ile iç içe geçmesi ve diğer İslâmî ilimlerle teması noktasında iç ve dış problemleri oldukça fazladır.

1.1. Müstakil Bir Bilim Dalı Olarak Belâgatın Kendi İçerisindeki Problemler

Bu konu incelendiğinde şu problemlerle karşılaşılmaktadır:

1.1.1. Belâgat Terimlerinin İç İçe Girmesi ve Kavram Kargaşası

Bu problemi iki başlık altında incelemek mümkündür:

1.1.1.1. Belâgatın Üç İlminin Birbiriyle İç İçe Girmesi

¹ **Çevirenlerin notu:** Makalenin yazarı kaynak gösterdiği eserlerin birçoğunda -ilk geçtiği yerler de dâhil- yayınevi, basım yeri ve basım tarihi bilgisine yer vermemiştir. Çoğunlukla eser adı ve sayfa numarasını zikretmekle yetinmiştir. Ayrıca makalenin Arapça orijinalinde dipnot haricinde ayrı bir kaynakçaya yer verilmemiştir. Bu durum makalede yer verilen bilgilerin teyidini zorlaştırdığı için yazardan kaynakça talep edilmiş ve gönderilen kaynakça çevirenler tarafından makaleye eklenmiştir.

Özellikle bedî ilminin diğer iki ilim olan beyân ve meânî ilimleri ile iç içe girmesidir. Bazı modern araştırmacılara göre² bedî ilmindeki bu kargaşa, bahse konu ilmin gelişiminin kendi içerisinde olup³ olmadığı⁴ konusundaki farklı bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Bu duruma en güzel örnek Sekkâkî'nin (ö.626/1229) "iltifât" sanatını bazen meânî bazen bedî başlığı altında incelemesidir.⁵ Aynı şekilde "el-i'tirâz" terimini Sekkâkî bedî başlığı altında konumlandırırken⁶ Kazvînî (ö.739/1338) meânî başlığı altında incelemiştir.⁷

1.1.1.2. Bir İlme Dair Terimlerin Birbiriyle İç İçe Girmesi

Bu durum daha çok bedî sanatlarında görülmektedir. Nitekim İbnü'l-Mu'tez (ö.296/908), Ebû Hilâl el-Askerî (ö.400/1009'dan sonra) ve diğerlerinin "tecâhülü'l-ârif" olarak isimlendirdiği edebî sanatı⁸ İbn Ebi'l-İsba' (ö.654/1256) "el-i'nât" olarak isimlendirmiştir.⁹ Aynı şekilde İbn Ebi'l-İsba' ve İbn Malik'in (ö.686/1287) "el-iltizâm" olarak isimlendirdiği edebî sanata¹⁰ bazıları "et-tazyîk" demişlerdir.¹¹ Yine "teşrî" isimli edebî sanat¹² bazılarına göre "tevşîh"tir.¹³ Bu ve benzeri örnekleri artırmak mümkündür. Belâgat terminolojisi alanında yaşanan bu problem belâgatın oluşum sürecine paralel olarak erken dönemlerden itibaren ortaya çıkmıştır. Nitekim belâgat terminolojisine katkıda bulunan âlimler, aynı dönemde belirli bir edebî sanata isim verme konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bu duruma örnek olarak Sa'leb (ö.291/904) ve öğrencisi İbnü'l-Mu'tez'in¹⁴ "tîbâk" terimi üzerinde ihtilaf etmeleri gösterilebilir. İbnü'l-Mu'tez ve çağdaşı Kudâme b. Ca'fer (ö.337/948 [?]) de aynı terim üzerinde görüş ayrılığına düşmüştür.¹⁵ Bu duruma bedî sanatları başta olmak üzere sıkça rastlanmaktadır. Örneğin "et-tevşîh" terimini belâgat

² Mâcide el-Mezhûrî, *İşkâliyetü'l-mustalahi'l-belâgî* (Bağdat: Câmîatu'l-Mustansiriyye, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 36-38.

³ Muhammed Mendûr, *en-Nakdu'l-menhecî 'inde'l-'Arab* (Kahire: Dâru Nahdati Mısra, 1996), 48-49.

⁴ Ahmed İbrâhîm Mûsâ, *es-Sıbgü'l-bedî'î* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1966), 470.

⁵ Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* (Kahire: y.y., 1937), 429.

⁶ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 428.

⁷ el-Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Baskı, 2003), 118.

⁸ İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'*, nşr. Ignaty Krachkovsky (Londra: y.y., 1935), 62; Ebû Hilâl el-Askerî, *es-Sınâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî - Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Kahire: y.y., 1952), 396.

⁹ İbn Ebi'l-İsba' el-Mısırî, *Tahrîru't-tahbîr*, thk. Hıfînî Muhammed Şeref (Kahire: y.y., 1383), 135.

¹⁰ İbn Ebi'l-İsba' el-Mısırî, *Tahrîru't-tahbîr*, 517; Bedreddin b. Mâlik, *el-Misbâh*, thk. Abdulcelil Yusuf (Kahire: Mektebetu'l-'Âdâb, ts.), 82.

¹¹ Celaleddin es-Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-cumân*, thk. İbrahim el-Hamdâni - Muhammed el-Cebbâr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011), 654.

¹² Bedreddin b. Mâlik, *el-Misbâh*, 81.

¹³ Ziyâuddin İbnü'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir*, (Kahire: y.y., 1939), 3/216.

¹⁴ Sa'leb, *Kavâ'idü's-Şi'r*, 44; İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'*, 48.

¹⁵ İbnü'l-Mu'tez, *el-Bedî'*, 48; Kudâme b. Ca'fer, *Nakdu's-Şi'r*, thk. Kemal Mustafa (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 3. Baskı, ts.), 185.

âlimlerinin büyük çoğunluğu “irsâd” ve “teshîm” olarak değerlendirirken¹⁶ diğerleri “teşrî” olarak değerlendirmişlerdir.¹⁷

1.1.2. Herhangi Bir Terimin Yaygınlaşması veya Terk Edilmesi

Bu problem de belâgatın iç problemlerindedir. Belâgat ve edebî tenkit (nakd) kitapları incelendiğinde, klasik ve modern eserler mukayese edildiğinde yaygın olan terimin sık kullanılmayan ve terk edilen terime üstün geldiği görülmektedir. Nitekim eserlerde daha çok geçen ve sıklıkla kullanılan terimler müellifler ve teorisyenler tarafından kabul görerek yaygınlaşmakta ve sabit hale gelmektedir. Bu durum klasik dönem müellifleri tarafından ortaya atılan terimin daha sonraki müellifler tarafından benimsenmesi suretiyle olabileceği gibi “el-irsâd”, “el-istidrâd” ve “uslûbu’l-hakîm” terimlerinde olduğu gibi daha sonraki müelliflerin ortaya koydukları yeni terimlerin kendilerinden sonra yaygınlaşması ve kalıcı hale gelmesi şeklinde de olabilmektedir. “el-i’nât”, “el-ifrât fi’s-sıfat” ve “et-tesbîğ” terimlerinde olduğu gibi bir dönem ortaya çıktıktan sonra kabul görmeyerek terk ve ihmal edilen terim ise yaygınlaşma imkânı bulamayarak kullanılmamakta ve neticede yerini başka terimlere bırakmaktadır.¹⁸

Gerek terimleri değerlendirmekle ilgilenen teorik eserler gerekse yaygın olan terimleri konu başlıklarında tercih etmekle yetinen pratik eserler olsun bu noktada belirleyici rol geç/modern dönem eserlerindedir. Bu konu incelenmeye değer bir konudur. Bununla beraber şunu da belirtmek gerekir ki bu sorun (bazı terimlerin yaygınlık kazanıp kullanım alanı bulmasına karşın diğer terimlerin kullanım alanı bulamaması sorunu) kavram çokluğu sorununun yol açtığı sonuçtan başka bir şey değildir. Burada aynı zamanda bir terimin yaygınlık kazanarak varlığını sürdürmesi ve diğerlerinin kullanılmaması suretiyle de terimlerin sayısı artış göstermektedir.

1.1.3. Çokluk Problemi

Bu problem belâgatın iç problemi olarak iki kısma ayrılır:

1.1.3.1. Aynı Kavrama Birden Fazla İsim Verilmesi

Bir kavrama ait terimler birden çok olabilir ki bu durum bu araştırmanın ana konusudur. Bu başlığı (konuyu) burada zikretmemiz konu bütünlüğünü sağlamaya yöneliktir. Örneğin “el-i’tilâf” terimi “murâ’âtü’n-nazîr”, “mu’âhât”, “et-tevfîk” ve “et-tenâsüb” olarak¹⁹ da

¹⁶ Askerî, *es-Sinâ’ateyn*, 397; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-’Umde*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Kahire: y.y., 2. Baskı, 1955), 2/31-34.

¹⁷ İbnu’l-Esîr, *el-Meselu’s-sâir*, 3/216; İbnu’l-Kayyim el-Cevziyye, *el-Fevâid*, (Kahire: Matba’atu’s-Sa’âde, 1. Baskı, 1327), 232.

¹⁸ Mâcide el-Mezhûrî, *İşkâliyyetü’l-mustalahi’l-belâgî*, 39-40.

¹⁹ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizanetü’l-edeb*, (Kahire: y.y., 1304), 131; Ahmed Matlûb, *Mu’cemu’l-mustalahâti’l-belâgîyye* (Irak: el-Mecma’u’l-İlmiyyu’l-İrâkî, 1987), 2/393; 3/174.

isimlendirilmektedir. “et-tibâk” terimi ise “et-tezâd”, “et-tatbîk”, “et-tekâfu”, “el-mutâbaka” ve “el-mukâseme” gibi isimlerle ifade edilmiştir.²⁰

1.1.3.2. Bir Terimin Birden Fazla Anlama Gelmesi

Bu problem birinci kısmın tam tersi bir problemidir. Nitekim bir terimin yüklendiği anlamlar birden çok olabilmektedir. Bu ise kaynağı bakımından iki şekilde tezahür etmektedir: Ya bir terimin tanımlanma sürecinde yaşanan fikir ayrılıkları kaynaklıdır ki bu durum da bir terimin anlamı üzerinde uzlaşma sağlanamaması halinde her grubun bağımsız olarak kendi fikrini ortaya koyması sonucunu doğurur. es-Sübkî'nin (ö.773/1372) “et-tefvîf” terimini²¹ kendisinden önceki belâgat âlimlerinden farklı olarak²² tanımlaması bu duruma örnektir. Ya da bir terimin birden fazla manaya gelmesidir ki bu durum da bir terimin birçok farklı şekilde açıklanması sonucunu beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda karışıklığın önüne geçmek maksadıyla ve ihtiyaca binaen her bir tanımın kime ait olduğu zikredilmekte ve bu konuda farklı fikirler ortaya atılmaktadır. Örneğin “et-tedbîc” teriminin manası konusunda belâgat âlimleri ihtilaf etmiştir.²³

1.1.4. Edebî Sanatların Çok Fazla Ayrıntılandırılması ve Yeni Sanat Üretme Yarışı

Bu problem karşılaşılan her durum için yeni bir terim koymayı ifade etmektedir. Bu da terim sayısında ciddi bir yığılmaya sebebiyet vermektedir. Örneğin teşbihin kısımlarıyla ilgili terimlerin sayısı yetmiş aşmış durumdadır.²⁴ Aynı şekilde cinasın kısımlarıyla ilgili yaklaşık atmış beş terim bulunmaktadır.²⁵ Nitekim sadece bu iki edebî sanatla ilgili terimlerin sayısı bedî' ilmine ait terimlerin sayısının yarısına ulaşmakta ve en fazla oranı teşkil etmektedir.

1.2. Belâgat Terimlerinin Çokluğuyla İlgili Dış Problemler

Bu mesele ise iki kısma ayrılmaktadır.

1.2.1. Birinci kısım

Bu kısım Arap dil ilimlerinin tamamını kapsayacak kadar geniştir. Nitekim belâgat ilminin Arap dil ilimlerinin neredeyse hepsinden kavramlar aldığı görülmektedir. Bunu nahiv, sarf, aruz ve dille ilgili diğer alanlarda fazlaca görmek mümkündür. Bu sorun dil hakkında konuşan kimseyi, terimin dilin hangi alanıyla ilgili olduğunu ayırt etmeye yönlendirir. Örneğin “el-maksûr” terimi

²⁰ Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 2/252; 3/66.

²¹ Bahauddin es-Subkî, *'Arûsu'l-efrâh*, (Kahire: y.y., 1937), 4/470

²² İbn Munkız, *el-Bedî' fi nakdi's-şî'r*, thk. Ahmed Bedevî - Hâmid Abdulmecîd (Kahire: y.y., 1960), 217; Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 2/378.

²³ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, 339.

²⁴ Emil Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi mustalahâti'l-lugati'l-'Arabiyye*, (Trablûs: Jarrous Press Yayınları, 1. Baskı, 2012), 234-244.

²⁵ Emil Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-mufassal fi mustalahâti'l-lugati'l-'Arabiyye*, 333-334; Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 2/51-109.

belâgat, nahiv ve aruz ilimlerinin her birinde kullanılmakta ve her ilim dalında birbiriyle uzaktan yakından alakası olmayan anlamlara karşılık gelmektedir.²⁶ Bazen de aynı terimin farklı alanlarda birden fazla anlama karşılık geldiği görülür ve karışıklığın giderilmesi maksadıyla o alana ait sıfatın terime eklendiği görülür. Örneğin “et-tazmîn” terimine nahiv alanında “et-tazmînu'n-nahvî”, belâgat alanında “et-tazmînu'l-bedîî”, aruz alanında ise “et-tazmînu'l-'arûzî” denilmiştir.²⁷

1.2.2. İkinci Kısım

Din veya inanç kaynaklı çekincelere ilaveten dini düşüncenin şekillendirdiği ahlaki bakış açısı da bu konuda etkili olan dış problemlerden sayılabilmektedir. Nitekim belli bir bölgede belli bir ideoloji veya inanç sistemine hizmet eden terimlerin o ideoloji veya inanç sistemini benimseyenler tarafından kullanılmak suretiyle yaygın hale geldiği görülmektedir. Elbette bu durumda terimin tek gayesi o ideolojiye hizmet etmektir. Nitekim bir terim ortaya atılmadan önce o ideolojiye hizmet edip etmeyeceği gözetilir. Bu problem daha çok İslâmî fırkalar arasında cereyan eden ve kendi inanç sistemlerinin ispatında kullanılan belâgata ait konularda görülmektedir. Nitekim klasik dönemde kendi inanç sisteminin ispatı ve üstün gelmesi maksadıyla belâgata ait eser kaleme alınması durumu göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir. Bu bağlamda reddiye türünde eserler ortaya çıkmıştır. Belâgat kategorisine giren bu eserlerin yegâne gayesi kendi inanç sistemini ispat etmek ya da bir inanç sistemini çürütmek olmuştur. Bu durum ise “el-mecâz”, “et-tevriye”, “el-mübâlağa”, “îcâzu'l-hazf”, “el-izdivâc”, “el-müşâkele” ve “el-mukâbele” gibi bazı terimlerin tartışma konusu olması sonucunu doğurmuştur.²⁸ Ayrıca ileride bahsedileceği üzere bazı âlimler “et-teşrî”²⁹ ve “ez-ziyâde”³⁰ gibi bazı terimleri kullananları, bu terimlerin şeriata veya İslâmî örfeye uygun olmadığı gerekçesiyle, eleştirmiştir.

2. Terim Çokluğu Probleminin Ortaya Çıkmasının Genel Sebepleri

Terim çokluğunun sebepleri bu makalenin sınırlarını aşacak genişliktedir. Bununla birlikte meseleye kısaca değinilmeye çalışılacaktır. Belâgatın hicri üçüncü asrın ortalarında Arap dilinin diğer alanlarından ayrılıp müstakil bir disiplin haline geldiğini ortaya koyan belâgat tarihçileri, onun terimlerinin oluşum ve gelişim sürecine etki eden coğrafi, kültürel ve özel şartları net olarak

²⁶ Emil Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî mustalahâtî'l-lugati'l-'Arabiyye*, 765.

²⁷ Emil Bedî' Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî mustalahâtî'l-lugati'l-'Arabiyye*, 255.

²⁸ Muhammed b. Ali es-Sâmil, *Medhal ilâ dirâseti belâgati ehli's-sünne* (Riyad: Kunûzu İşbilyâ, 2005), 45,48, 58,68.

²⁹ Bahauddin es-Subkî, *'Arîsu'l-efrâh*, 4/46; Celaleddin es-Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-cumân*, 155.

³⁰ Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmî'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Kahire: Matba'atu İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh, 1957), 3/70; İbnu'l-Bennâ el-Merrâkuşî, *er-Ravzu'l-murî*, thk. Rıdvab b. Şakrûn (Mağrib: ed-Dâru'l-Beyzâ, 1985), 163.

görebilmektedir.³¹ Belâgat müstakil bir ilim haline geldiğinde artık eserlerdeki terimler de netlik kazanmıştır. Bu terimler bazen aynı bazen de farklı isimlerle anılmıştır. Bununla birlikte bazı yeni kavramlara da rastlanmıştır. Nitekim bu terimler şu iki kaynaktan beslenmiştir: Birinci kaynak, Arap kültüründe var olan Kur’ân, hadis ve edebî eserlerden tevarüs eden ilmî mirastır. İkinci kaynak ise İslâmî fetihler neticesinde diğer milletlerin yeni terim üretme konusundaki birikimleridir.³²

İbnü'l-Mu'tez (ö.296)'in *el-Bedî'* isimli eseri belâgat alanında kaleme alınmış ilk sistematik eser olarak kabul edilmektedir. Onun bu eserinde belâgat terimleri net bir şekilde ortaya konmuştur. Bu durum belâgatın -daha önce görülmemiş bir tarzda- mantikî olarak temellendirildiği hicrî yedinci yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu bağlamda Fahreddîn er-Râzî (ö.606/1210) belâgat terimlerinin sistematize edilmesinin ilk adımlarını atmıştır. Hatta onun bu çabası Sekkâkî (ö.626)'nin belâgatı üçlü tasnife tabi tutmasının temeli olarak görülmüştür. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinin üçüncü bölümünü belâgatın kısımlarına ayırmış, bu ilme ait sanatlara yer vermiş ve belâgat ilimlerini sistematik bir şekilde üçe ayırmıştır. Sonrasında onun bu eseri birçok âlim tarafından telhîs ve şerh çalışmalarına konu olmuştur. Sekkâkî'den sonra belâgat terimlerinin sayısında -özellikle bedî' sanatlarında- gözle görülür bir artış kaydedilmiştir. Nitekim zaman ilerledikçe bedî' sanatlarında ve onların kısımlarında önemli artışlar meydana gelmiş ve nihayet "Bedî'iyât Asrı" olarak da anılan yüzyıla geldiğinde bedî' terimlerinin sayısının yüz elliye aştığı görülmüştür. Halbuki bu sayı *Miftâhu'l-'ulûm*'da sadece yirmi altıdır. Ancak bu terimlerin hepsinin bedî' sanatına ait olduğu söylenemez. Nitekim meânî ve beyân gibi belâgatın diğer dallarına ait terimler de bedî' terimleri arasında zikredilmiştir. Bu artış bedî' ilmini çok fazla ayrıntılandırmaları nedeniyle olabileceği gibi belâgatı, ilk dönemlerdeki gibi hislere ve edebî zevke dayalı haline geri döndürme isteği nedeniyle de olabilir. Fakat Sekkâkî'nin ortaya koyduğu sistem günümüze kadar etkinliğini korumuştur. Nitekim klasik âlimler ve modern düşünürler belâgatın taksimi ve terimlerinin belirlenmesi/tanımı noktasında onun çizdiği yolda yürümüşlerdir. Böylelikle belâgat nahiv ve sözlükbilime benzer bir şekilde sınırları belirlenmiş müstakil bir ilim olarak öğretilir hale gelmiştir. Böylece artık terimleri belirlenmiş ve edebî çerçevesi çizilmiştir. Modern dönemde daha önceleri edebî tenkit, belâgat ve terimler sözlüğü kitaplarında dağınık halde bulunan bilgiler bir araya getirilmiş, terimlerin derlenmesi ve sınıflandırılması hususunda çaba sarf eden âlimlerle ilgili birçok kitap ve belâgat terimleriyle ilgili birçok sözlük kaleme alınmıştır.

³¹ Hasan Hanefi, "Vaz'u'l-mustalahi'l-'Arabî fi'l-Felsefe ve ilmi'l-Kelâm", *Mecma'u'l-luğati'l-'Arabiyye el-Ürdünî* (Zü'l-Ka'de 1994), 48 (Mâcide el-Mezhûrî'nin *İşkâliyyetü'l-mustalahi'l-belâgî* isimli tezinden naklen, 4)

³² Hasan Hanefi, "Vaz'u'l-mustalahi'l-'Arabî fi'l-Felsefe ve ilmi'l-Kelâm", 49 (Mâcide el-Mezhûrî'nin *İşkâliyyetü'l-mustalahi'l-belâgî* isimli tezinden naklen, 6)

Genel olarak belâgatın da içinde bulunduğu ilmî terimlerin çoğu geçmişte olduğu gibi günümüzde de çeşitli sebeplerden dolayı çokluk problemi ile karşı karşıya kalmıştır. Terimlerin sayısının fazlalığı meselesi de bunlardan birisidir. Bu durumun sebepleri arasında terimleri belirleyenlerin kültürel farklılıkları, terimin anlamına dair düşüncelerinin farklılık arz etmesi, terimin alındığı kaynak dil veya Arapçada eş seslilik durumunun ortaya çıkması veya bir terimin birden fazla anlama delalet etmesi gibi faktörler sayılabilir.³³

3. Belâgat Âlimlerinin Terim Çokluğu Meselesine Bakışı

Belâgat âlimlerinin terim çokluğu meselesine bakışları incelendiğinde bazen görüş birliği bazen de görüş ayrılığı içerisinde oldukları görülmektedir. Sayı çokluğu probleminin varlığı noktasında büyük oranda fikir birliği olmakla birlikte bu probleme ve kaynağına yönelik yorumlar farklılık arz etmektedir. Nitekim bir kısmı terim artışını ciddi bir problem olarak görmeyerek sayıyı artırma yoluna gitmiş bir kısmı ise birtakım hata ve tahrifâtın varlığını kabul etmiştir. Bunların birçoğu gramatik, fonetik, morfolojik ve dini gerekçelerle meseleye müdahil olmuşlardır.

3.1. Belâgat Âlimlerinin Terimlerdeki Sayı Çokluğu Problemini Kabulü ve Müelliflerin Meseleye Bakışı

Belâgat esaslarının belirlenmesinin ardından çok fazla zaman geçmeden terim çokluğu problemi kendisini net bir şekilde hissettirmiştir. Kendinden öncekilerin birikimlerinden de faydalanan geç dönem belâgat âlimleri bu meseleye dikkatle eğilmiştir. Nitekim onlar aynı kavrama karşılık gelen farklı terimlerin tespiti ve derlenmesi noktasında önemli bir çaba sarf etmiştir. Dolayısıyla eserlerinde bu meseleye dikkat çekmekle birlikte konuya dair bakış açılarını ortaya koymuşlardır. Örneğin İbnü'l-Esîr el-Halebî “et-ta’rîc” olarak isimlendirdiği bir edebî sanatı zikrettikten sonra aynı sanata “hüsnü’l-irtibât”, “hüsnü’t-tertîb” ve “hüsnü’n-nesek” de denildiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda bu kavramın aslının, kelimelerin sanki aynı kalıptan çıkarılmış gibi birbirleriyle uyumlu olması, olduğunu belirtir. Bu tür, Kur’ân-ı Kerîm’de i’câza işaret eden bir sanat olarak kullanılmakta ve “irtibât” olarak isimlendirilmektedir. Nitekim bir ayetin sonrasındaki ayetle irtibatı bilindiğinde manası tam olarak anlaşılabilmekte ve âyetlerin tertibindeki güzellik bilinmektedir. Dolayısıyla bu sanat “hüsnü’l-irtibât” olarak isimlendirilmiştir. Aynı şekilde “et-temzîc”, “hüsnü’n-nesek” ve “hüsnü’t-tertîb” olarak da isimlendirilmektedir.³⁴ Aynı şekilde el-Medenî, “murâ’âtu’n-nazîr” terimine çeşitli âlimler tarafından “et-tevfîk”, “et-tenâsüb”, “el-i’tilâf” ve “el-mu’âhât” gibi isimler verildiğini ifade etmiştir. Bu kavramın “söz söyleyenin birbirine uygun olan ve aralarında zıtlık bulunmayan iki

³³ Mâcide el-Mezhûrî, *İşkâliyyetü’l-mustalahi’l-belâgî*, 4.

³⁴ Necmuddin İbnü’l-Esîr, *Cevherü’l-kenz*, thk. Muhammed Zağlûl Sellâm (İskenderiye: Munşeâtü’l-Me’ârif, ts.), 154.

şeyi birleştirmesi” anlamına geldiğini belirtmişlerdir.³⁵ Aynı şekilde Suyûtî (ö.911/1505) “tecnîsü’l-ıtlâk”³⁶ teriminde de eş anlamlılığın ortak unsur olduğunu aktararak³⁷ bu sanatın “el-muşâbehe”, “el-mukârebe”, “el-mugâyere” ve “ihâmu’l-iştikâk” olarak da isimlendirildiğini belirtmiştir.³⁸ el-Mısırî ise “raddu’l-a’câz ale’s-sudûr” terimini geç dönem belâgat âlimlerinin “et-tasdîr” olarak isimlendirdiklerini ifade etmiştir.³⁹

3.2. Modern Belâgat Eserlerinin ve Terimler Sözlüğü Yazarlarının Meseleye Bakışı

Geç dönem belâgat âlimlerinin terim çokluğu meselesindeki rollerine daha önce temas etmiştik. Bununla birlikte modern dönem belâgat eserlerinin de –az olmakla birlikte- bu meseleye temas ettiği görülmektedir. Ancak çoğu zaman bu eserlerde meseleye ana hatlarıyla değinilmiştir. Örneğin Kazvînî “el-irsâd” teriminin aynı zamanda “et-teshîm” olarak isimlendirildiğini belirtir. Abdülmüteâl Saîdî ise Kudâme ve Askerî’nin bu sanatı “et-tevşîh” olarak isimlendirdiklerini kaydeder.⁴⁰ Genel olarak modern teliflerde terim çokluğu problemine çok fazla değinilmediği görülmektedir. Bu meseleye temas eden eserlerde ise terimin kim tarafından konulduğu hususu yeterince ele alınmamaktadır. Örneğin *Cevâhirü’l-belâga*’nın şârihi Süleyman Salih “murâ’atu’n-nazîr” teriminin “et-tenâsüb”, “et-tevâfuk” ve “el-i’tilâf” olarak da isimlendirildiğini ifade etmektedir.⁴¹ Aynı şekilde Abdulaziz Atîk “el-mutâbaka” teriminin “et-tatbîk”, “et-tıbâk” ve “et-tezâd” olarak da isimlendirildiğini aktarır.⁴² Bu durum terim sözlüğü yazarlarında da görülmekte ve böyle bir problemin varlığı kabul edilmektedir. Nitekim onlar birçok terimin aynı manaya geldiğini fark etmişler, tekrara düşmemek amacıyla bu terimlerle ilgili tek bir tanımla yetinmişler ve gerekli yerlerde önceki terimlere atıfta bulunmuşlardır. Bu mesele erken dönemde ortaya çıkmış ve geç dönemde de sürmüştür. Örneğin Ahmed Matlûb *Mu’cemu’l-Mustalahâti’l-Belâgiyye ve Tatavvuruha* isimli eserinde bir terim için birden fazla isim zikredilen durumlarda bu yönetime riayet etmiştir. Örneğin o, “et-tefsîr”⁴³ kavramıyla ilgili olarak *bu kavram kapalı olan bir şeyin açıklanmasıdır, nitekim bu hususa daha önce temas etmiştik, İbn Mâlik ve diğer bazı âlimler bu kavrama “et-tebyin” ismini vermiştir. Nitekim buna da daha önce temas etmiştik demektir.*⁴⁴ Aynı şekilde

³⁵ İbn Masum el-Medenî, *Envâru’r-rabî’*, thk. Şakir Hadi Şükür (Necf: Matba’atu’n-Nu’mân, 1968), 3/119.

³⁶ Ahmed Matlûb, *Mu’cemu’l-mustalahâti’l-belâgiyye*, 2/63.

³⁷ Celaleddin es-Suyûtî, *Mu’teraku’l-akrân*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Kahire: y.y., 1973), 1/401.

³⁸ Celaleddin es-Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-cumân*, 146.

³⁹ İbn Ebi’l-İsba’ el-Mısırî, *Tahrîrü’t-tahbîr*, 116; İbn Ebi’l-İsba’ el-Mısırî, *Bed’u’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Şeref (Kahire: y.y., 1957), 36, Ahmed Matlûb, *Mu’cemu’l-mustalahâti’l-belâgiyye*, 2/230.

⁴⁰ Abdülmüteâl es-Sa’îdî, *Buğyetu’l-îzâh* (Kahire: Mektebetu’l-’Âdâb, 17. Baskı, 2005), 3/587.

⁴¹ Süleymân es-Sâlih, *Ta’lik alâ Cevâhiri’l-belâga li’s-Seyyid el-Hâşimî* (Kahire: Dâru’l-Ma’rife, 3. Baskı, 2010), 329.

⁴² Abdulazîz Atîk, *‘İlmu’l-bedî’* (Beyrut: Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye, ts.), 76.

⁴³ Ahmed Matlûb, *Mu’cemu’l-mustalahâti’l-belâgiyye*, 2/341.

⁴⁴ İbn Masum el-Medenî, *Envâru’r-rabî’*, 6/123.

“hüsnu’l-metâli’ ve’l-mebâdi’” terimini açıklarken bu terimin eş anlamlıları olan “berâ’atu’l-istihlâl”, “berâ’atü’l-makta’”, “hüsnu’l-ibtidâ” ve “hüsnu’l-iftitâh” gibi kavramlara sadece ismen yer vermektedir.⁴⁵

3.3. Yeni Terim Üretme İsteği

Kabul etmek gerekir ki terim çokluğu problemi belâgat âlimlerinin bu alana katkı sağlamak amacıyla ortaya koydukları terimlerin ve yürüttükleri çabaların bir sonucudur. Fakat burada üzerinde durulması gereken husus belâgat âlimlerinin konuya bakışlarının ve yeni terim üretme konusundaki aşırı isteklerinin bu meselenin büyümesine sebep olmuş olmasıdır. Bu husus daha çok bir belâgatçının bir kavrama karşılık olarak birden fazla terim ortaya attığı durumlarda görülmektedir. Bunlardan daha büyük bir problem ise bir belâgat âliminin bir edebî sanatı ortaya koyduğu ilk andan itibaren ona farklı isimler vermiş olmasıdır. Bu durum birçok belâgat âliminde görülmektedir. Örneğin Halebî ve Nüveyrî’nin “et-tecnîsu’l-muzeyyel” terimine “el-muzeyyel”, “ez-zâid” ve “en-nâkis” olmak üzere üç farklı isim verdikleri görülmektedir.⁴⁶ Aynı şekilde İbn Munkız “et-tasdir” ve “et-terdid” terimlerini aynı anlama karşılık gelecek şekilde kullanmıştır.⁴⁷ İbn Ebi’l-İsba’ Mısırî ise keşfettiği edebî sanata “et-tasarruf”⁴⁸ ve “el-iktidâr”⁴⁹ şeklinde iki ayrı isim vermiştir. Her ne kadar kendisinden önce aynı konuda görüş beyan edenler olsa da Abdulkâhir el-Cürcânî “el-mecâzu’l-isnâdi” konusunda önemli bir yere sahiptir. Cürcânî’nin önemi “el-mecâzu’l-isnâdi” ile “el-mecâzu’l-lugavî” kavramının arasındaki farkları ortaya koymasında yatmaktadır. O bu meseleye büyük önem vermiş ve “el-mecâzu’l-lugavî” kavramına “el-mecâzu’l-aklî”, “el-mecâzu’l-hukmî”, “el-mecâz fi’l-isbât” ve “el-isnâdu’l-mecâzî” olmak üzere dört ayrı isim vermiştir.⁵⁰ Aynı şekilde Suyûtî de literatüre kazandırdığı bir edebî sanata üç ayrı isim vermiştir. Nitekim o, “el-muteharra” teriminden bahsederken şöyle der: *Bu sanatı ben icat ettim ve ona “el-muntehal”, “el-muntekal” ve “el-muteharra” olmak üzere üç farklı isim verdim. Bu edebî sanat peltek birinin telaffuz ettiğinde ayıplanmayacağı kelimeyi bulup seçmesidir.*⁵¹

⁴⁵ Ahmed Matlûb, *Mu’cemu’l-mustalahâti’l-belâgiyye*, 2/441.

⁴⁶ Süleyman el-Halebî, *Husnu’t-tevessul*, thk. İkrâm Osman Yusuf (Bağdat: y.y., 1980), 187; Şihabuddin en-Nuveyrî, *Nihâyetu’l-ereb* (Kahire: Dâru’l-Kutub ve’l-Vesâiki’l-Kavmiyye, 1423), 7/91; Ahmed Matlûb, *Mu’cemu’l-mustalahâti’l-belâgiyye*, 2/ 84.

⁴⁷ İbn Munkız, *el-Bedî fi nakdi’s-şîr*, 51.

⁴⁸ İbn Ebi’l-İsba’ el-Mısırî, *Tahrîrû’t-tahbîr*, 582; Ahmed Matlûb, *Mu’cemu’l-mustalahâti’l-belâgiyye*, 2/238.

⁴⁹ İbn Ebi’l-İsba’ el-Mısırî, *Bedî’u’l-Kur’ân*, 289, Ahmed Matlûb, *Mu’cemu’l-mustalahâti’l-belâgiyye*, 2/239.

⁵⁰ Abdulkâhir el-Cürcânî, *Delâilü’l-icâz*, thk. Muhammed Reşid Rıza (Kahire: y.y., 1372), 227; Abdulkâhir el-Cürcânî, *Esrâru’l-belâga*, thk. Helmut Ritter (İstanbul: y.y., 1954), 338; Ahmed Matlûb, *Mu’cemu’l-mustalahâti’l-belâgiyye*, 3/200.

⁵¹ Celaleddin es-Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-cumân*, 157.

3.4. İlmî Olmayan İsimler Vermek Suretiyle Terimleri Aşırı Çoğaltmak

Terim çokluğu probleminin ulaştığı noktayı en iyi anlatan durum içerisinde ilmî olmayan terimleri barındırıyor olmasıdır. Nitekim bu durumu “el-*haşv*” teriminde görmek mümkündür. Örneğin Reşîdüddin Vatvât *haşvi* “el-*haşvu'l-kabîh*”, “el-*haşvu'l-mutavassıt*” ve “el-*haşvu'l-melîh*” olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Ayrıca *haşvin* üçüncü ve son türü ile alakalı şöyle söylemiştir: Bu tür; şiir beytini süslemekte, sözü güzelleştirmekte ve zarafetini artırmaktadır. Dolayısıyla insanlar bu sanatı “*haşvü'l-levzîne*” olarak isimlendirmiştir.⁵² Bu terim (*levzîne*) ilmî olmamakla birlikte yemekle alakalıdır ve tatlı adı olarak öne çıkmaktadır. İbn Manzûr bu kelimenin “badem yağına bandırılan kadayıf benzeri tatlı türlerinden birisi” anlamında olduğunu belirtmiştir.⁵³ Ben bu isimlendirmenin gereksiz bir ilave olduğu kanaatindeyim.

3.5. Tashif, Tahrif ve Terim Çokluğu

Tahrif ve tashif (çarpıtma) olgusu bazı terimlerin sayısının artışıdaki iki temel etken olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu durum bazı terimlerin ilmî bir temele dayanmadığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Nitekim konuyla ilgili araştırma yapanlar bu meseleye dikkat çekmiş ve bazı belâgat âlimlerinin bu konuyu göz ardı ettiklerini ifade etmişlerdir. Örneğin İbn Munkız “et-takfiye” olarak isimlendirdiği başlığı “şiir veya nesir yazarının imada bulunduğu bir nükte, kıssa veya başka bir şeyin zikredilmesi” olarak açıklamaktadır.⁵⁴ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye ise aynı terimi “et-tefkîr” olarak isimlendirmekte ve konuyla alakalı olarak İbn Munkız'ın verdiği aynı örnek ve dayanakları aktarmaktadır.⁵⁵ Bazı araştırmacılar İbn Munkız'ın yaptığı isimlendirmenin daha doğru olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla İbnü'l-Kayyim'in yapmış olduğu isimlendirme tahrif niteliği taşımaktadır. Nitekim “et-tefkîr” teriminin sözlük anlamının getirilen misallerle hiçbir alakası yoktur.⁵⁶ Aynı şekilde Yâkût el-Hamevî'den başka kimsenin zikretmediği ve seci türlerinden biri olan “el-muvâzî”⁵⁷ terimini diğer belâgatçılar “el-mutevâzî” olarak isimlendirmiştir.⁵⁸ Bu terimde de tahrifin söz konusu olması muhtemeldir. Çünkü Hamevî'nin bu terim hakkında söyledikleri ile diğerlerinin aynı mefhumu işaret eden “el-mutevâzî” terimi hakkında söyledikleri örtüşmektedir.⁵⁹ Yine el-Mısrî'nin ortaya attığı terimlerden biri olan “et-temzîc”⁶⁰ teriminin müradifi olan “et-ta'ric” terimi hakkında el-Halebî şöyle der: “Bu sanat, kişinin

⁵² Reşiduddin Vatvât, *Hadâiku's-sıhr* (Kahire: Matba'atu'l-Cenne, 1945), 151-153.

⁵³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), (ج, ج maddesi).

⁵⁴ İbn Munkız, *el-Bedî' fi nakdi's-şi'r*, 284.

⁵⁵ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *el-Fevâid*, 217.

⁵⁶ Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 2/337.

⁵⁷ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetu'l-edeb*, 423.

⁵⁸ Fahrüddin er-Razî, *Nihâyetü'l-icâz*, 34, İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *el-Fevâid*, 226, Celaleddin es-Suyûtî, *Mu'teraku'l-akrân*, 1/50; Celaleddin es-Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-cumân*, 151.

⁵⁹ Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 3/38.

⁶⁰ İbn Ebi'l-İsba' el-Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr*, 536, İbn Ebi'l-İsba' el-Mısrî, *Bed'ü'l-Kur'ân*, 246.

bedî sanatıyla diğer edebî sanatları –amaca uygun bir şekilde- bir arada kullanmasıdır. Bununla birlikte bedî sanatlarıyla şiir veya nesirdeki sanatların birbiriyle uyumlu olmasıdır.” Nitekim İbnü'l-Esîr el-Halebî kendisinin “et-ta'ric” olarak isimlendirdiği edebî sanatın aynı zamanda “hüsnü'l-irtibât”, “hüsnü't-tertîb”, “hüsnü'n-nesek” ve “et-temzîc” olarak da isimlendirildiğini belirtir. Bazı araştırmacılar bu terimin “et-ta'ric” değil de el-Mısri'nin isimlendirdiği gibi “et-temzîc” olduğunu belirtmiştir.⁶¹ Nitekim el-Halebî'nin tanımı el-Mısri'nin tanımına çok yakın olup el-Halebî de yapmış olduğu tanımında “et-Temzîc” tabirini defalarca kullanmıştır. Ayrıca eserin indeksinde doğru olarak yazılan terim konu başlığında yanlış yazılmıştır. Bunlara ek olarak “et-ta'ric” terimi meşhur belâgat kitaplarında yer verilen edebî sanatlardan biri değildir.⁶² Tahrif neticesinde artış göstermiş olması muhtemel olan terimlere bir başka örnek ise “el-istihdâm / الإستهخدام” teriminin müradifi olan “el-istihdâm / الإستهخدام” terimidir. Nitekim el-Hatîbî, “el-istihdâm / الإستهخدام” başlığı altında o terimin noktasız ha “حاء” ile yazılan “el-istihdâm / الإستهخدام” olduğunu aktarır.⁶³ Ayrıca bu kavramın, bir kelime ile iki anlamın birlikte kastedilmesi anlamına gelen “el-istihdâm” kelimesi ile hiçbir alakası yoktur.⁶⁴ Çünkü “el-hadm / الحدم” bir şeyi güneş veya ateşle ısıtmak demektir. Nitekim “احتدمت النار” (ateş alevlendi) ifadesinde olduğu gibi “احتدمت” kelimesi alevlenmek anlamında olup “التنهيت” fiiliyle aynı anlamdadır. Aynı şekilde “الإستهخدام” teriminin “الإستهخدام” kelimesi ile de herhangi bir alakası yoktur. Çünkü “الحدم” kelimesi kesmek, hafif veya hızlı tempoda yürümek anlamına gelmektedir.⁶⁵

3.6. Lugavî veya Edebî Gerekçelerle Bir Terimin Diğerine Tercih Edilmesi

Âlimler bu problemin varlığını kabul etmekle birlikte meseleye kayıtsız kalmamış ve çeşitli tutumlar sergilemiştir. Nitekim birçoğu aynı kavrama karşılık gelen farklı terimlere aynı seviyede yer ve önem vermemektedir. Öyle ki birçoğu bu tür terimlerin birini diğerine tercih etmiş ve kendi düşüncesine yakın olanı kullanmıştır. Bu duruma çokça örnek vermek mümkündür. Örneğin “et-tevşîh”, “et-tebyîn” ve “et-teshîm” olarak da ifade edilen “el-irsâd”⁶⁶ terimi ile ilgili olarak el-Askerî “et-tebyîn” kelimesini tercih ederek onun kavramı karşılamaya daha layık olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷ Buna karşılık İbnü'l-Esîr kavramı karşılamaya daha münasip olduğu gerekçesiyle “el-irsâd” ismini tercih etmektedir.⁶⁸

⁶¹ Necmuddin İbnü'l-Esîr, *Cevherü'l-kenz*, 154.

⁶² Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâgiyye*, 2/351.

⁶³ Bahauddin es-Subkî, *'Arûsu'l-efrâh*, 4/326.

⁶⁴ İbn Munkız, *el-Bedî fi nakdi's-şî'r*, 82.

⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (ح د م) ve (خ د م) maddeleri, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâgiyye*, 1/116.

⁶⁶ Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâgiyye*, 1/54-55.

⁶⁷ Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 382.

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir*, 2/350.

Bazı belâgatçılar terimlerin sözlük ve ıstılah anlamları arasında uyum olmadığı gerekçesiyle birini diğerine tercih etmiştir. Örneğin el-Muzaffer el-Alevî “et-teshîm” terimini eleştirmiş ve onun yerine “el-mutmi” terimini önermiş ve bu konuda şöyle demiştir: “Bu isimlendirme bu kavrama karşılık gelmez. Eğer bu isimlendirmeyi yapan kişi farklı bir şey ortaya koyma amacı taşıyorsa bunu pek başarabilmiş gibi görünmemektedir ve kabul gören yöntemden uzaklaşmıştır. Nitekim “et-teshîm”, “et-tahtîf” yani dikmek anlamındadır, “el-bürd el-müsehhem”⁶⁹ de el-muhattat (dikilmiş kıyafet) demektir, dolayısıyla (teshîm) uzak bir isimlendirmedir. Eğer bu kavram (konuşmanın baş kısmının sonunu çağrıştırması nedeniyle) dinleyicinin sözün benzerini beklemesi anlamına gelen “el-mutmi” olarak isimlendirilseydi daha uygun olurdu.”⁷⁰ Bazı belâgat âlimlerinin “et-tezâd” teriminin müradifi olan “et-tıbâk” kelimesini eleştirmelerinin temel sebebi de budur. Örneğin el-Medenî şöyle demektedir: ““el-mutâbaka” teriminin ne sözlük ne de terim anlamının “et-tezâd” terimi ile örtüşmediğini söylüyorlar. Nitekim kelimenin sözlük anlamı uyumdur. Bu bağlamda iki zıt şeyi bir araya getirmek uyum (muvâfaka) değildir.”⁷¹ Bu konuda aynı fikirde olan İbnü'l-Esîr ise şöyle demektedir: “Sözün bu türü “el-mutâbaka” olarak isimlendirilmektedir. Halbuki aralarında ne ıstikâk ne de sözlük - terim anlam bakımından uyum vardır.”⁷² Bununla beraber daha sonra o terimi ve zihninde canlandırdığı şeyi⁷³ Teftazânî'ye benzer şekilde açıklamıştır.⁷⁴ Aynı şekilde el-Medenî sözlük anlamı ile terim anlamının birbiriyle uyumlu olması nedeniyle “reddu'l-'acuz ale's-sadr” terimini “et-tasdîr” terimine tercih etmekte ve şöyle demektedir:⁷⁵ “reddu'l-'acuz ale's-sadr” terimini bazıları “et-tasdîr” olarak isimlendirmektedir. Sözlük anlamı ile terim anlamı arasında uyum olduğu için ilk isimlendirme daha uygundur. Zira isimlerin en güzeli müsemmasına uygun olanıdır.”

“et-Teşrî”, “zü'l-kâfiyeteyn” ve “et-tev'em” gibi bir tek kavrama karşılık gelen bir terimler topluluğu ortaya çıkmıştır.⁷⁶ Örneğin İbn Ebi'l-İsba' sözlük anlamı ile terim anlamı arasında bağ bulunmadığı gerekçesiyle “et-teşrî” terimini bırakmış ve her ikisi arasında uyum bulunan “et-tev'em” terimini ortaya atmıştır.⁷⁷

⁶⁹ **Çevirenlerin notu:** Yukarıdaki alıntılanan ifade makalenin orijinalinde sehven “el-bürd es-sehm” olarak yazılmıştır.

⁷⁰ Muzaffer b. Fadl el-Alevî, *Nazratu'l-iğrîz*, thk. Arif el-Hasan (Şam: Matbû'âtu Mecme'i'l-Lugati'l-'Arabiyye, 1976), 116; Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 2/161-162.

⁷¹ İbn Masum el-Medenî, *Envâru'r-rabî'*, 2/31.

⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Meselu's-Sâir*, 2/280; İbnü'l-Esîr, *el-Câmî'u'l-kebîr*, 212.

⁷³ Ziyâuddin İbnü'l-Esîr, *Kifâyetü't-tâlib*, thk. Nuri el-Kaysî - Hilâl Nâcî (Musul: y.y., 1982), 128, İbn Masum el-Medenî, *Envâru'r-rabî'*, 2/31-32.

⁷⁴ Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 2/253-254.

⁷⁵ İbn Masum el-Medenî, *Envâru'r-rabî'*, 3/151.

⁷⁶ Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 2/219.

⁷⁷ İbn Masum el-Medenî, *Envâru'r-rabî'*, 4/343.

Bazı belâgat âlimlerinin birtakım terimleri diğerlerine tercih etmelerinde fonetik ve morfolojik etkenler rol oynamaktadır. Örneğin el-Hamevî “et-tasdîr” terimi konusunda telaffuz kolaylığını esas alarak şöyle der:⁷⁸ “Bu edebî sanat türü “reddu’l-a‘câz ale’s-sudûr” olmakla birlikte geç dönem belâgat âlimleri onu “et-tasdîr” olarak isimlendirmiştir. Bu isimlendirme dinleyenin kulağına daha hafif gelmekle birlikte makama da daha uygundur.”

Meseleye fonetik ve morfolojik açıdan bakıldığında Suyûtî’nin, sarf bakımından daha uygun olan “el-murassa” terimini eş anlamlısı olan “et-tersî” terimine tercih ettiği görülmektedir. Böylelikle o, “murassa” kelimesinin vezin bakımından “mutarrafa” ve “mutevâz” gibi diğer seci türleriyle uyumlu olmasını amaçlamaktadır. Nitekim o bu konuda şöyle der:⁷⁹ “Şeyh Behâüddîn’in de dediği gibi “murassa” terimi “mutarrafa” ve “mutevâz” terimleriyle (sarf bakımından) uyumlu olması nedeniyle “et-tersî” teriminden daha güzeldir.”

Meseleye morfolojik açıdan bakan bazı belâgatçılar uzun olan terimin yerine onun eş anlamlısını tercih etmektedir. Onlara göre terimin çok uzun olması hoş karşılanan bir durum değildir. Nitekim el-Medenî “tenâsubu’l-etrâf” konusunu ele alırken bazılarının bu terimi “teşâbuhu’l-etrâfi’l-ma’nevî” olarak da isimlendirdiğini belirtmiştir. Bu isimlendirmenin ise uzun olduğunu ve dolayısıyla “tenâsubu’l-etrâf” ibaresinin isim - müsemma ilişkisi bakımından daha uygun olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰ Yine el-Medenî karışıklık ve yanlış anlaşılmalara gidermek amacıyla “el-istisnâu’l-ma’nevî” terimini “istisnâu’l-hasr” terimine tercih etmiştir. Bunu ise Arapçada derinliği olmayan kimselerin yanılarak bu kavramı istisna edatı olan “illa / لا” zannetmelerini önlemek amacıyla yaptığını söylemektedir.⁸¹

Terim çokluğuna etki eden unsurlardan biri de dinî hassasiyettir. Nitekim bazı âlimlerin edebe aykırı olduğu gerekçesiyle bazı terimleri bırakıp bunların yerine daha uygun gördükleri başka terimler ortaya attıkları görülmektedir. Bu durum ise bir kavrama karşılık gelen birçok terimin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bu konuda en öne çıkan örneklerden biri “seci” ve “el-fâsıla” terimleridir. Nitekim bazılarına göre (كِبَابٌ فَصَّلَتْ آيَاتُهُ)⁸² ayetinin bir tefsiri olarak ayet sonlarına fasıla denmektedir. Bu bağlamda âyet sonlarının “seci” olarak isimlendirilmesini uygun görmemişlerdir. Çünkü “seci” teriminin kök anlamı “sec’u’t-tayr” yani kuş sesidir. Dolayısıyla bu isim kuş sesinden istiare yapılarak Kur’ân-ı Kerîm’deki sanata verilmiştir. Beşer sözünde de seci örneklerine rastlanması sebebiyle ve Kur’ân-ı Kerîm’i yüceltmek maksadıyla bundan uzak

⁷⁸ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetu’l-edeb*, 114; Ebû Muhammed Kasım es-Sicilmâsi, *el-Menza’u’l-bedî’*, thk. ‘Allâl el-Gâzî (Rabat: Mektebetu’l-Me’ârif, 1980), 406.

⁷⁹ Celaleddin es-Suyûtî, *Şerhu ‘Ukûdi’l-cumân*, 151.

⁸⁰ İbn Masum el-Medenî, *Envâru’r-rabî’*, 4/195.

⁸¹ İbn Masum el-Medenî, *Envâru’r-rabî’*, 3/113-114.

⁸² Fussilet/3.

durulmuştur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm Allah'ın sıfatlarından bir tanesidir ve -her ne kadar anlam bakımından doğru olsa da- hayvan veya beşere ait bir sıfatla Allah'ın vasıflanması doğru değildir. Ebu'l-Hasen el-Eş'arî ve Ebû Bekr el-Bâkılânî bu görüşü benimseyenlerin en meşhurlarındandır.⁸³ Bununla birlikte belâgatçıların çoğu bu sanatı seci olarak isimlendirmiştir. Bununla birlikte Câhiliye devrinde de bilinen, Abbâsîler döneminde Eş'arîlerin Kur'ân hakkında kullanılmasını yasakladığı, Kur'ân ile beşer kelamını ayırmak maksadıyla "el-fevâsıl" teriminin yerine ikame edilmeye çalışılan bu sanat, belâgat âlimlerinin çoğu tarafından seci olarak anılmaya devam etmiştir.⁸⁴ Aynı şekilde bazı belâgat âlimleri de "tecâhülül-'ârif" terimi hakkında benzer bir hassasiyet göstermiştir. Nitekim Sekkâkî tecâhül kelimesini kullanmayı uygun bulmadığını ifade ederek "sevku'l-ma'lûm mesâka gayrih" terimini tercih etmiştir.⁸⁵ Bu tercihinde Kur'ân'ı yüceltme düşüncesinin ve ona olan saygısının etkili olmuş olması muhtemeldir. İbnü'l-Esîr el-Halebî bu sanattan bahsederken bu hususa değinmiştir.⁸⁶ Sekkâkî'nin önerdiği terim edep bakımından daha uygun olsa da belâgat kitaplarında yaygın olarak kullanılan terim "tecâhülül-'ârif" olmuştur.⁸⁷ es-Subkî de "zül-kâfiyeteyn", "tev'em" ve "et-tevşîh" olarak da isimlendirilen "et-teşrî"⁸⁸ terimini tenkit etmiş, bu terimin İslâm şeriatıyla ilgili olması sebebiyle farklı sahalarda (belâgat) kullanılmasının uygun düşmediğini ve bundan sakınılması gerektiğini belirtmiştir.⁸⁹ Zerkeşî ise Arapçanın diğer dallarında yaygınlık kazandıktan sonra belâgat alanına giren "ez-ziyâde"⁹⁰ terimiyle ilgili problemi şu şekilde özetler:⁹¹ *Çoğunluk bu kelimenin Kur'ân-ı Kerîm'de kullanılmasına karşı çıkmış ve onun yerine "et-te'kid", "es-sile" ve "el-mukham" gibi terimleri kullanmayı tercih etmiştir.*

Sonuç

Bu kısa makalede temas edilen şeyleri (ulaşılacak sonuçları) özetlemek gerekirse belâgat terminolojisi kendisini birçok yönden kuşatan çeşitli problemlerle yüz yüze gelmiştir. Bu problemlerin en önemlilerinden biri ise erken dönem belâgat araştırmalarında da görülen bir terimin birçok isimle isimlendirilmesi meselesidir. Bu mesele belâgatın temel taşlarının döşendiği erken dönem belâgatçılarıyla yolculuğuna başlamış, böyle bir problemin varlığını kabul eden ve önünde adeta bir belâgat terminolojisi hazinesi bulunan geç dönem belâgatçılarıyla devam etmiştir. Nitekim bazı belâgatçıların bir kavram için birden fazla terim üretme noktasındaki aşırı

⁸³ Ebû Bekr el-Bâkılânî, *İcâzu'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1972), 86; Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 1/54.

⁸⁴ Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 2/149-150.

⁸⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 427.

⁸⁶ Necmuddin İbnu'l-Esîr, *Cevherü'l-kenz*, 208.

⁸⁷ Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 2/40.

⁸⁸ Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 2/219.

⁸⁹ Bahaüddin es-Subkî, *'Arâsu'l-efrâh*, 4/461; Celaleddin es-Suyûtî, *Şerhu 'Ukûdi'l-cumân*, 155.

⁹⁰ Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 3/27-29.

⁹¹ Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 3/70, İbnu'l-Bennâ el-Merrâkuşî, *er-Ravzu'l-murî*, 163.

isteği nedeniyle terimlerin sayısı artmış ve problem büyümüştür. Bazılarının ise terimlerin bir kısmını diğerlerine üstün tuttuğu, hepsini aynı seviyede görmediği ve tercihlerde bulunduğu görülmektedir. Her ne kadar geç dönem belâgatçıları arasında terimlerin bir kısmını diğerlerine tercih etme durumu genel bir yaklaşım olsa da onları bunu yapmaya iten etkenler değişiklik göstermektedir. Nitekim bazıları sözlük ve ıstılah anlamı arasındaki uyumu, bazıları morfolojik ve fonetik uyumu; bazıları da dinî, ahlakî vb. yönleri dikkate almaktadır. Bunlara ek olarak terim artışına sebep olan ancak herhangi bir ilmî temele dayanmayan birçok sebepten de söz etmek mümkündür. Bunların başında ise bazı terimlerde görülen tashif (çarpıtma) ve tahrif olgusu gelmektedir. Böylelikle sözlük ile ıstılah anlamı arasında bağ bulunmayan ve konulduğu maksadın dışında birtakım şeylere delâlet eden terimler literatüre girmiştir. Belâgat terminolojisi böyle bir problemle karşı karşıya kalmakla birlikte meselenin belâgat araştırmalarına olumsuz yönde etki ettiği söylenemez. Bilakis bu durum çoğu zaman terim türlerinin çeşitlenmesine ve onlar hakkında yapılan tahlillerin artmasına neden olmuştur. Modern belâgat âlimlerinin eserlerinde meseleyi çözüme kavuşturmalarıyla birlikte bu konu sadece dipnotlarda kendine yer bulur hale gelmiştir. Eserlerinde bir kavram için birden çok terime yer veren bazı modern belâgat âlimleri bunu sadece bir çeşitlilik olarak sunmaktadır. Bununla birlikte modern dönem eserlerinin aynı anlama gelen terimlerin tamamına müstakil olarak yer vermediği görülmektedir.

Çıkar Çatışması: Çevirmenlerden İsa Güceyüz ATEBE dergisi editör kurulunda görevlidir. Ancak yazarın çevirisinin yayınlandığı bu sayıda alan editörlüğü görevi askıya alınmış ve editör yetkileri kaldırılmıştır. Bu bağlamda çift taraflı kör hakemlik ilkelerine uyulmuştur.

Kaynakça

- Abdulazîz Atîk. *‘İlmu’l-bedî’*. Beyrut: Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye, ts.
- Abdulmuteâl es-Sa’îdî. *Buğyetu’l-îzâh*. Kahire: Mektebetu’l-‘Âdâb, 17. Baskı, 2005.
- Ahmed Matlûb. *Mu‘cemu’l-mustalahâti’l-belâgiyye*. Irak: el-Mecma‘u’l-İlmiyyu’l-İrâkî, 1987.
- Ahmed İbrâhîm Mûsâ. *es-Sıbgü’l-bedî’î*. Kahire: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1966.
- Ebû Hilâl el-Askerî, *es-Sınâ’ateyn*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî - Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim. Kahire: y.y., 1952.
- Alevî, Muzaffer b. Fadl. *Nazratu’l-iğrîz*. thk. Arif el-Hasan. Şam: Matbû‘âtu Mecme‘i’l-Lugati’l-‘Arabiyye, 1976.
- Bedreddin b. Mâlik. *el-Misbâh*. thk. Abdulcelil Yusuf. Kahire: Mektebetu’l-‘Âdâb, ts.
- Bâkılânî, Ebû Bekr. *İcâzu’l-Kur’ân*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: Dâru’l-Me‘ârif, 1972.
- Cürcânî, Abdulkâhir. *Esrâru’l-belâga*. thk. Helmut Ritter. İstanbul: y.y., 1954.
- Cürcânî, Abdulkâhir. *Delâilü’l-icâz*, thk. Muhammed Reşid Rıza. Kahire: y.y., 1372.
- Emil Bedî‘ Ya‘kûb. *el-Mu‘cemu’l-mufasssal fî mustalahâti’l-lugati’l-‘Arabiyye*. Trablûs: Jarrouss Press Yayınları, 1. Baskı, 2012.
- Hasan Hanefî. “Vaz‘u’l-mustalahi’l-‘Arabî fi’l-Felsefe ve ilmi’l-Kelâm”. *Mecma‘u’l-luğati’l-‘Arabiyye el-Ürdünî* (Zü’l-Ka‘de 1994), 45-64.
- İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetu’l-edeb*, Kahire: y.y., 1304.
- İbn Manzûr. *Lisânu’l-‘Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Munkız. *el-Bedî‘ fî nakdi’ş-şîr*. thk. Ahmed Bedevî - Hâmid Abdulmecîd. Kahire: y.y., 1960.
- İbnu’l-Esîr, Ziyâuddin. *Kifâyetü’t-tâlib*. thk. Nuri el-Kaysî - Hilâl Nâcî. Musul: y.y., 1982.
- İbnu’l-Esîr, Ziyâuddin. *el-Meselu’s-sâir*. Kahire: y.y., 1939.
- İbnu’l-Esîr, Necmuddin. *Cevherü’l-kenz*. thk. Muhammed Zağlûl Sellâm. İskenderiye: Munşeâtu’l-Me‘ârif, ts.
- İbnu’l-Kayyim el-Cevziyye. *el-Fevâid*. Kahire: Matba‘atu’s-Sa‘âde, 1. Baskı, 1327.
- İbnu’l-Mu‘tez, *el-Bedî‘*. nşr. Ignaty Krachkovsky. Londra: y.y., 1935.
- İbn Reşîk el-Kayrevânî. *el-‘Umde*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Kahire: y.y., 2. Baskı, 1955.
- Kazvînî, el-Hatîb. *el-İzâh*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2. Baskı, 2003.
- Kudâme b. Ca‘fer. *Nakdu’ş-şîr*. thk. Kemal Mustafa. Kahire: Mektebetu’l-Hâncî, 3. Baskı, ts.
- Mâcide el-Mezhûrî. *İşkâliyetü’l-mustalahi’l-belâgî*. Bağdat: Câmîatu’l-Mustansiriyye, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

- Medenî, İbn Masum. *Envâru'r-rabî'*. thk. Şakir Hadi Şükür. Necef: Matba'atu'n-Nu'mân, 1968.
- Merrâkuşî, İbnu'l-Bennâ. *er-Ravzu'l-murî'*. thk. Rıdvab b. Şakrûn. Mağrib: ed-Dâru'l-Beyzâ, 1985.
- Mısrî, İbn Ebi'l-İsba'. *Bed'ü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Şeref. Kahire: y.y., 1957.
- Mısrî, İbn Ebi'l-İsba'. *Tahrîru't-tahbîr*. thk. Hıfînî Muhammed Şeref. Kahire: y.y., 1383.
- Muhammed b. Ali es-Sâmil. *Medhal ilâ dirâseti belâgati ehli's-sünne*. Riyad: Kunûzu İşbilyâ, 2005.
- Muhammed Mendûr. *en-Nakdu'l-menhecî inde'l-'Arab*. Kahire: Dâru Nahdati Mısra, 1996.
- Nuveyrî, Şihabuddin. *Nihâyetu'l-ereb*. Kahire: Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423.
- Reşiduddin Vatvât. *Hadâiku's-sihr*. Kahire: Matba'atu'l-Cenne, 1945.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb. *Miftâhu'l-'ulûm*. Kahire: y.y., 1937.
- Sicilmâsî, Ebû Muhammed Kasım. *el-Menza'u'l-bedî'*. thk. 'Allâl el-Gâzî. Rabat: Mektebetu'l-Me'ârif, 1980.
- Subkî, Bahauddin. *'Arûsu'l-efrâh*. Kahire: y.y., 1937.
- Suyûtî, Celaleddin. *Mu'teraku'l-akrân*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Kahire: y.y., 1973.
- Suyûtî, Celaleddin. *Şerhu 'Ukûdi'l-cumân*. thk. İbrahim el-Hamdâni - Muhammed el-Cebbâr. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2011.
- Süleyman el-Halebî, *Husnu't-tevessul*, thk. İkrâm Osman Yusuf. Bağdat: y.y., 1980.
- Süleymân es-Sâlih. *Ta'lik alâ Cevâhiri'l-belâga li's-Seyyid el-Hâşimî*. Kahire: Dâru'l-Ma'rife, 3. Baskı, 2010.
- Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. Kahire: Matba'atu İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâuh, 1957.